

УДК 159.942

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ФЕНОМЕНА ПОЧУТТЯ В КОНТЕКСТІ ПСИХОЛОГІЧНОГО ДИСКУРСУ

Предко Д.Є., к. філос. н.,
асистент кафедри загальної психології
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті проаналізовано такі поняття, як «емоція» та «почуття», увесь спектр значень яких «обертається» навколо поняття «переживання», що вводить почуття в особистісний контекст, індивідуалізує та персоніфікує його. Зазначається, що почуття характеризуються рефлексивністю, пов'язані із сенсожиттєвими установками й цінностями людини.

Ключові слова: емоція, почуття, переживання, духовно-екзистенційний акт, рефлексивність.

В статье проанализированы такие понятия, как «эмоция» и «чувства», весь спектр значений которых «вращается» вокруг понятия «переживание», которое вводит чувства в личностный контекст, индивидуализирует и персонализирует его. Отмечается, что чувства характеризуются рефлексивностью, связаны со смысложизненными установками и ценностями человека.

Ключевые слова: эмоция, чувство, переживание, духовно-экзистенциальный акт, рефлексивность.

Predko D.Ye. CONCEPTUALIZATION OF THE PHENOMENON “FEELING” IN THE CONTEXT OF PSYCHOLOGICAL DISCOURSE

The analysis of such concepts as “emotion”, “feelings” is given, the whole spectrum of which “revolves” around the concept of “experience”, which introduces feelings into the personal context, individualizes and personalizes it. It is noted that feelings are characterized by reflexivity, associated with meaningful attitudes and values of man.

Key words: emotion, feeling, experience, spiritually-existential act, reflexivity.

Постановка проблеми. Сьогодні світ стрімко змінюється. Трансформуються базові цінності традиційних культур. Змінюються, розширюються уявлення про усталені психологічні та філософські категорії. Людство стоїть на порозі формування нової картини світу. Досягнення в галузі науки і техніки настільки кардинально змінюють нашу повсякденну реальність, що проблематичним представляється хоча б відстежити всі ці метаморфози у всій повноті та взаємозв'язку. Драматичні події сьогодення також не лише впливають на зміст ідеалів, цінностей, смисложиттєвих установок соціокультурних процесів, а й формують нові імперативи в розумінні людини, її почуттів. Тим більше, що сучасна ситуація у світі характеризується, з одного боку, втратою усталених орієнтирів, цілей і сенсу життя, моральною деградацією, міжнародними і міжрелігійними конфліктами, а з іншого – активізацією пошуків тих екзистенціалів, які здатні змінити людину. Безперечно, ці чинники викликають певні зрушення у свідомості людей, їх духовно-моральній переорієнтації та в емоційно-чуттєвій царині. Тим більше, що сьогодні почуття стають складовою частиною ціннісно-сміслової орієнтації людини, важливим елементом її свідомості та дієвим регулятивом її поведінки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема осмислення почуттів – дово-

лі багатоаспектна і багатогранна. У сучасній психологічній науці почуття розглядається як певне поняття, подається його зв'язок із цариною емоцій, переживання (О. Асмолов, К. Ізард, Д. Леонтьєв, В. Рубінштейн, Г. Шагівалєєва та ін.), аналізується їх прояв як почуття гідності, честі, щастя тощо (Ю. Зайцева, Н. Ємузова, Т. Коротовських та ін.). Також почуття досліджуються як «значущі переживання» (Б. Теплов), як особлива форма діяльності, зокрема з подолання складних життєвих подій (Ф. Василюк, О. Леонтьєв та ін.). Велике значення має досвід переживання, який формується у процесі подолання ситуацій дисгармонії в міжособистісних стосунках, коли розкриваються можливості людини, долається драматизм людського життя (В. Духновський). Однак наукових праць, де б комплексно розкривалась сутність почуття у контексті взаємозв'язку з емоціями, переживаннями, немає. Наявні лише фрагментарні дослідження, у яких розгляд почуттів «вплетений» в інше проблемне поле або досліджується лише їх певний аспект. Тому необхідно звернутися до наукових праць дослідників за відповідною тематикою, а також переосмислити ті базові поняття, змістовний аналіз яких певним чином впливає на розкриття сутності почуттів.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження феномена почуття, його кон-

цептуалізація в контексті зв'язку з такими феноменами, як емоції та переживання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для кращого розуміння предметного поля дослідження необхідно уточнити основні терміни та поняття, які змістовно між собою близькі. Насамперед маємо на увазі «емоції», «почуття», які зазвичай розкриваються через феномен «переживання». Спочатку звернемося до з'ясування змістовно-наповнення таких понять, як «емоції» та «почуття», оскільки вони близькі за змістом і більшість дослідників їх не розмежовує. Наприклад, С. Рубінштейн чітко не розділяє емоції та почуття, звертаючи увагу на відмінності лише в контексті їх формування, становлення. При цьому він зазначає, що людині властиво певним чином відноситися до навколишнього довкілля, переживати те, що з нею відбувається. «Переживання цього ставлення людини до навколишнього становить сферу почуттів чи емоцій» [13, с. 551]. У такому разі між цими поняттями відстежується синонімічний збіг. Суголосним такому визначенню є підхід у Великому Оксфордському словнику, де емоція – це, по-перше, «яскраво виражене почуття, яке залежить від подій, настроїв або стосунків з іншими людьми»; по-друге, «інстинктивне або інтуїтивне почуття, яке відмінне від міркувань і знань» [2].

Звернемося до авторитетних джерел задля з'ясування етимології досліджуваних понять. В етимологічному словнику української мови зазначається, що «емоція, емоційний, емоціональний – р. емоція, бр. емоция, п. емоеја, ч. етосе, слц. емфсія, вл. емоеіја, болг. емоция, м. емоција, схв. емоција, слн. емосіја; – запозичення із французької мови; фр. йmotion «хвилювання, збудження», пов'язане з дієсловом йmourir (ст. емouvoir) «рухатися; хвилювати, бентежити», що походить від нар.-лат. ехмовлге, лат. лмовлге «виходити (із чогось); хвилювати, збуджувати», складеного із префікса е- (ex-) «з-, від-» і дієслова мовиге «рухати, хвилювати» [8, с. 166]. Цієї самої думки дотримується Н. Дмитрієва, яка, досліджуючи смислове походження поняття «емоція» в чотирьох мовах – російській, англійській, французькій та італійській, – зазначає: «Проведений аналіз словникових статей російсько-, англо-, франко- й італійськомовної енциклопедичної літератури дозволяє говорити про те, що досліджувана лексична одиниця походить із латинської мови, яка є основою для сучасних слів «емоція», «emotion», «emotion», «emozione» в російській, британській, французькій та італійській мовах. У загальноживаному

значенні слово «емоція» розуміється як духовне почуття, переживання» [6]. Більш детально конкретизуються смислові збіги між емоціями та почуттями у фундаментальній праці К. Ізарда «Психологія емоцій»: «Емоція – це дещо, що переживається як почуття (feeling), яке мотивує, організує та направляє сприйняття, мислення і дію» [10, с. 27]. Власне, у цьому визначенні емоція є суто людським феноменом, який виконує не лише мотивувальну, але й інтегративну функцію. Опираючись на вищезазначене, можна підсумувати, що поняття «емоція» представлене різними термінами, які висвітлюють безліч граней його сприйняття, а по суті розкривають один процес, зокрема процес реагування, відгук на щось.

Відстежимо також історикогенез етимології поняття «почуття». Слово «почуття» запозичене зі старослов'янської мови, де воно мало написання *чувство* і було утворене за допомогою суфікса *-ъств-* (суч. *-ств-*). Слово «чути» зустрічається в багатьох слов'янських мовах (наприклад, давньоруській, українській, білоруській, польській, болгарській) у значенні «слухати, чути, розуміти, відчувати». Слово «чувство» вживається вже в «Ізборнику +1073 року», де зазначається: «Якби ми не мали почуття, то не відчували б болю» («Аште ли не быхомъ имѣли чувства, то ни болѣли быхомъ») [9]. У Словнику української мови почуття розглядаються як психічні й фізичні відчуття людини; здатність відчувати, сприймати навколишнє середовище; стан людини, який викликається почуттєвим досвідом; емоції, що супроводжують оцінку певних суспільних подій, явищ; любов, кохання; захоплення ким-небудь [14, с. 477]. Таким чином, у цьому словнику почуття розглядаються як синонімічні емоціям, однак останні мають аксіологічний відтінок, вони вплетені в соціум.

Наразі потрібно звернутися до визначення поняття «почуття» в сучасній психології. Найбільш чітко розмежування емоцій і почуттів подано О. Леонтьєвим [11]. Він зазначає, що емоція має ситуативний характер, тобто в ній висловлюється оцінне відношення до наявної або можливої у майбутньому ситуації. Почуття ж має чітко виражений «предметний» (об'єктний) характер. Почуття – це стійке емоційне відношення. Суттєва і думка О. Леонтьєва, що емоції і почуття можуть не збігатися і навіть суперечити один одному (наприклад, глибоко закохана людина може в певній ситуації викликати емоцію невдоволення, навіть гніву).

Поняття «емоції» та «почуття» за своїми значеннями можливо включити в єди-

ну «концептуалізовану царину», яка охоплює різнокорінні слова й у просторі якої здійснюється процес їх синонімізації. Причому весь спектр значень понять «емоції» та «почуття» обертається навколо поняття «переживання». Щоб наблизитися до розуміння процесу переживання, звернемося насамперед до аналізу наявних у літературі його дефініцій, тобто розглянемо це поняття крізь призму окреслених інтерпретаційних полів до прояснення особливостей, традицій його слововживання, смислових тонкощів, а також окреслення його різних смислових конотацій. На перший погляд, слово «переживання» несе в собі певний смисл і не потребує особливо прискіпливого вивчення, має суголосні інтерпретації у просторі різних культур, релігій. Зазвичай, у повсякденній мові термін «переживання» вживається як певний особистісний стан людини, її реакція на певний об'єкт, подію тощо. Такий підхід, представлений у більшості словників, дещо спрощує цей феномен, презентує і формує поверхневе уявлення про нього. Однак переважно фіксується живильна значеннєвість указанного поняття.

Г. Гадамер, досліджуючи походження слова «переживання» (Erlebnis), зазначає, що у XVIII ст. такого слова в німецькомовних текстах немає. Філософ підкреслював: «Апеляція Шляйермахера до живого почуття й проти холодного раціоналізму Просвітництва, заклик Шіллера до естетичної свободи і проти громадської думки, Гегелеве протиставлення життя (а згодом і духу) та «позитивності» – все це було найпершим протестом проти сучасного індустріального суспільства; на початку нашого сторіччя цей протест підносить слово «переживання» до рівня гасла майже релігійного звучання» [5, с. 67]. Відтак поняття «переживання» виникає на хвилі романтизму, яка прокотилася у філософії та літературі з її культом почуттів, відкиненням нормативності та піднесенням творчої активності митця. Філософ акцентує увагу на тому, що поняття «переживати» вирізняється такими двома смисловими нюансами: з одного боку, як дієслово «переживати» (erleben) воно означає «залишитися живим, коли щось трапилось, пережити щось» (у цьому контексті пережити є завжди самопережитим, а з іншого – як «пережити», яке означало збереження змісту того, що було колиш пережито. Власне, ретельне вивчення історії слова та аналіз міркувань різних вчених дало можливість Г. Гадамерові визначити наближеність структури переживання взагалі зі способом буття естетичного та сформулювати поняття «естетичне пере-

живання», яке завжди містить у собі досвід безкінечного цілого. Відтак у цьому ракурсі розгляду воно «демонструє» смисловий збіг із релігійним переживанням.

Отже, смислова реконструкція поняття «переживання» дала можливість з'ясувати його різні змістовні наповнення, уможливила виведення на поверхню аналізу приховані смислові пласти його змісту: з одного боку, воно використовується у плані життєвого значення, а з іншого – має і психологічне, ідеальне значення. Відтак внаслідок вияву різних «перехресних» смислів поняття «переживання» не втратило своєї самобутності, автономності, історіогенезу. У радянській психології Л. Виготський був одним із перших, хто звернувся до проблеми переживання. Упродовж тривалого часу він намагався віднайти «першооснову», клітинку психіки. Серед наукового загалу пропонувалися різні погляди, зокрема такий конструкт, як значення. Позиція Л. Виготського із цього приводу полягала в такому: «Я маю намір, якщо це підтвердиться у подальших дослідженнях і спостереженнях, запропонувати одиницю для вивчення єдності особистості і середовища. Цю одиницю ми знаходимо в тому, що у психопатології та психології отримало назву переживання. <...> Переживання вводиться як одиниця свідомості, де її всі основні властивості дані як такі, тоді як в увазі, у мисленні не дано зв'язку свідомості» [4, с. 216]. Л. Виготський апробував цю гіпотезу у своєму аналізі онтогенезу, намагаючись провести кореляцію між зміною особистості та її переживаннями. Методологічним орієнтиром для нашого дослідження є таке положення вченого: «У переживанні дане, з одного боку, середовище в його ставленні до мене, а з іншого – особливість моєї особистості» [4, с. 383]. Отже, переживання, по-перше, має смислове значення, по-друге, вирізняється динамічним характером, спрямовуючи певним чином поведінку людини, по-третє, у ньому представлена особистість у соціальній ситуації розвитку.

Дещо в іншому ракурсі осмислення переживання репрезентується у працях О. Леонтьєва. Запропоноване Л. Виготським вивчення переживання як форми існування відношення суб'єкта та середовища О. Леонтьєв вважає недостатнім для остаточного «зняття» зазначеної діяхомії, оскільки переживання укорінене в діяльнісній площині суб'єкта: «Те, як я переживаю цей предмет у дійсності, визначено змістом мого ставлення до цього предмета або, точніше кажучи, змістом моєї діяльності, що здійснює це відношення <...>» [11]. Відтак, за О. Леонтьєвим, модель «пережи-

вання – діяльність» уможлиблює схоплення сутнісного ядра переживального процесу. Отже, переживання – це та призма, через яку переломлюється для людини ситуація; у переживанні, як у дзеркалі, відображається його значеннєвість, висвічується його динамічність.

Ідеї О. Леонтьєва щодо переживання знайшли своє відображення в роботі Ф. Василюка, який розглядав їх як особливу форму діяльності, спрямовану на встановлення душевної рівноваги, на «продукування сенсу». Учений зазначає: «Переживання розуміється нами як особлива діяльність, особлива робота з перебудови психологічного світу, спрямована на встановлення змістовної відповідності між свідомістю і буттям, спільною метою якої є підвищення осмисленості життя» [3, с. 30]. Отже, переживання – особлива діяльність, у результаті якої відбувається як зміна самої людини, так і зміна світу. Безперечно, цей процес посилюється у критичних життєвих ситуаціях. У такому разі переживання розуміється як процес усвідомлення і прочування особистісного значення і сенсу факту, події, ситуації, у якому відбувається безупинна взаємодія когнітивних і афективних компонентів за збереження результативної ролі останніх.

У змісті переживання, таким чином, відображаються важливі для особистості події. О. Асмолов зазначав, що у психології уявлення про переживання використовуються у трьох значеннях: по-перше, будь-яке емоційно забарвлене явище дійсності безпосередньо представлене у свідомості суб'єкта і виступає для нього як подія його власного індивідуального життя; по-друге, прагнення, бажання і хотіння, які безпосередньо представляють в індивідуальній свідомості процес здійснюваного суб'єктом вибору мотивів і цілей його діяльності і тим самим сприяють усвідомленню відношення особистості до подій, які відбуваються у її житті; по-третє, діяльність, що виникає в ситуації неможливості досягнення суб'єктом провідних мотивів його життя, краху ідеалів і цінностей і що виявляється у процесі перетворення психологічного світу людини, направленому на переосмислення її існування [1, с. 358]. Відтак пропонується вирізняти своє переживання (свою емоцію) і те, що при цьому переживається (дії-операції вашого розуму і дії-поведінки вашого організму, які і презентують увесь спектр відчуттів – переживань).

Інший важливий момент – це включення переживання в контекст ідеї про єдність афекту та інтелекту, причому акцент ставиться на зв'язаності переживання з кон-

фліктними ситуаціями, через які проходить історія індивіда. О. Соколова звертає увагу на особливості феномена переживання в конфліктних ситуаціях, у яких доволі яскраво проявляється драма особистості. У її працях зазначається, що нестабільність образу Я – це системне порушення єдності та цілісності на трьох рівнях самосвідомості: чуттєво-тілесному, значення і сенсу. При цьому стабільність і розщеплення структури Я не є клінічно вузько специфічними і виявляються за широкого кола психічних розладів і порушень поведінки, проявляючись як «ядерний симптом». Наприклад, «<...> для нарцисної особистості Я, не підтверджене значущими Іншими, стає «поганим», а пережиті розчарування сприймаються як найжорстокіша «нарцисна рана», як повна життєва катастрофа» [15]. Зауважимо, що проблематика емоцій привертає увагу і стає надзвичайно актуальною після публікації у 2009 р. книги Д. Мойсі «Геополітика емоцій», де зазначається, що новим джерелом конфліктів у сучасній геополітиці стає «зіткнення емоцій». Власне, у конфліктах з'являється новий аспект – емоційний вимір, завдяки якому можна ідентифікувати різні епохи історії.

Отже, у своїх міркуваннях ми прийшли до такого. Термін «переживання» являє собою поняття широкого спектра дії і містить у собі «пучок» смислів, пов'язаних із змістовним наповненням поняття «емоція» та «почуття». На нашу думку, у такому разі маємо справу із проблемою тісного семантичного зв'язку («зчеплення смислів») між поняттями, що приводить до синонімізації різнокорінних слів. Однак ми не погоджуємося з думкою тих авторів, які вважають обидва ці поняття синонімами. Відтак зазначаємо, що емоції зумовлюються певними обставинами, мають ситуаційний характер, бувають переважно короткотривалі, вирізняючись однорідністю. Вони завжди виникають як реакція на щось, не потребують підготовки та навчання. Емоції – це певна відповідь організму на його біологічні потреби. Розподіляючи все те, що нас оточує, за критеріями біологічних потреб організму, вони відіграють адаптивну роль. Від емоцій почуття відрізняються тим, що вони значно триваліші. Вони безпосередньо не залежать від ситуації, неоднорідні за змістом, оскільки водночас можуть виникати, співіснувати й взаємодіяти різні почуття. Почуття мають суспільний характер, оскільки людина їх набуває у процесі соціалізації. У такому разі можна говорити про почуття як концепт, як певний згусток культури, завдяки якому людина входить у культуру. Отже, концепт можна визна-

чити як ідею, згусток смислів, потенцію, з яких твориться буття всього: людини, світу, культури – людини у світі культури.

Певні евристичні можливості в осмисленні переживання відкрили праці Б. Теплова, у яких зазначена проблема розглядається в контексті духовної культури, зокрема музики. У цьому зрізі переживання охоплюються не як відчуття чи сприйняття, а як почуття: «почуття ритму», «почуття гармонії» тощо. Власне, намічається певна смислова зміна в понятті «переживання». Згідно з визначенням Б. Теплова, «основна ознака музикальності – переживання музики як вираження деякого змісту» [16, с. 51]. Отже, почуттєва складова частина переживань набуває смислового забарвлення.

Чому ж у такому разі потрібно відокремлювати емоційне переживання музики від поняття «емоція» (подібно до того, як відчуття і сприйняття фізичних звуків є якісно іншим, ніж сприйняття звуків музичних творів). Відповідь на це питання криється у двох словах: «розуміння» і «зміст», які конструюють діалогічну культурно-історичну заданість сенсу музичного «тексту». Отже, не сама собою емоція, а особливе утворення у вигляді емоційно випробуваного розуміння смислів і цінностей культури утворює ядро переживання. У фундаментальній праці В. Духновського «Переживання дисгармонії міжособистісних відносин» зазначається, що в переживанні відображаються настрої, психічний стан особистості, схоплюється їх психологічна стійкість та динамізм, відстежується їх сполученість із смисловою сферою особистості, підкреслюється, що саме завдяки досвіду переживання, який формується у процесі подолання ситуацій дисгармонії в міжособистісних відносинах, розкриваються можливості людини, долається драматизм людського життя. Погоджуємося з думкою автора: «Переживання – це духовно-екзистенційний акт, пов'язаний із виходом людини за межі самого себе, – так відбувається «друге народження» людини» [7, с. 35].

Методологічно важливими для нашого дослідження є ідеї про переживання у працях М. Мамардашвілі. Саме в переживанні схвачуються межі можливого та неможливого. Такі переживання філософ називає «зав'язувальними актами» [12, с. 291]. «<...> Це безсумнівне переживання ми відчуваємо завжди як граничне, за допомогою якого опиняємося перед неможливістю можливого чи перед можливою неможливістю» [12, с. 287–288]. Автор пише, що «є певні стани, визначені точки нашого життя, перебуваючи в яких ми здійснюємо якісь духовно-ек-

зистенціальні акти» [12, с. 336]. Виходячи із цього, вважаємо, що такими точками є різні життєві ситуації. У цьому контексті переживання виступає як духовно-екзистенціальний акт. В. Духновський цілком слушно ставить питання: «Якщо емоції співпадають із переживаннями, почуттями, тоді як це положення вписуватиметься у філософію життя (Е. Гуссерль, Ф. Brentano, А. Бергсон, В. Дильтей, й та ін.), де основним концептом є переживання?».

Певною демонстрацією необхідності розведення понять «емоції» та «почуття» є ідеї представників «філософії життя», яка з'явилася на хвилі романтизму і в якій стержневим завданням є зрозуміти життя безпосередньо з нього самого. Певної концептуалізації «філософія життя» набуває у працях французького мислителя А. Бергсона. Життя в концепції А. Бергсона – це порив, прагнення до розширення ступеня свободи і до творчості. За А. Бергсоном, основою людського Я є потік індивідуальних переживань, який продукується творчим поривом (поняття, аналогічне ідеї Бога).

Переживання у філософії життя безпосередньо вплетене в людське життя. Весь соціокультурний простір задає систему відтінків переживань: норму, глибину, інтенсивність тощо. Однак у переживанні відображається вся повнота феномена психічного, включаючи цінності, смисли і вірування людини. Отже, у контексті філософії життя переживання розуміється таким чином: воно виникає там, де є «недовизначеність життя». Переживання виникає там, де є свого роду проблемність, де, власне, та чи інша життєва подія, явище попадають під тиск проблеми. При цьому воно виконує інтегративну роль. Переживання визначається контекстом життя людини, який у її свідомості виступає як зв'язок цілей і мотивів, що визначають сенс пережитого.

Висновки із проведеного дослідження. Таким чином, почуття є духовно-екзистенціальним процесом, оскільки воно: по-перше, зазвичай є переживанням певної людини, її «проживанням» життєвої події, чогось; по-друге, його специфічний особистісний аспект означає не випадання з об'єктивного плану, а включення в певний об'єктивний план (певний життєвий контекст), співвіднесений з особистістю як реальним суб'єктом. При цьому переживаючи що-небудь (стан, подія тощо), людина його «проживає» цілою гамою почуттів, які характеризуються зверненістю на внутрішній світ, тобто рефлексивністю. Саме рефлексія оформляє складники почуттів у цілісний механізм і забезпечує його функціонування

в контексті співвіднесення світу життєдіяльності людини з її ціннісно-смысловими утвореннями, у результаті чого виявляється те, що являє суб'єктивно значиме саме для цієї людини, власне, воно її персоналізує. Особливо яскраво це може проявлятися в напружених ситуаціях, життєвих кризах. Відповідно, почуття допомагають людині визначати простір свого внутрішнього світу, «приводять» у відповідність внутрішній і зовнішній світи. Рефлексивні механізми почуттєвої царини зумовлюють успішність життєдіяльності людини. Іншими словами, від того, наскільки буде перероблений внутрішній досвід, як оформлена і зрозуміла значимість чого-небудь, пережитого подія, залежатиме подальша реалізація, здійснення життєвих планів, адаптація та оформлення відносин людини із зовнішнім світом, з іншими людьми. З огляду на вищезазначене, почуття – це, по-перше, переживання як «проживання» його людиною, що пов'язане з її відношенням до певного об'єкта; по-друге, вираження, у якому здійснюються різні форми експлікації внутрішнього стану (любов, страх, почуття гідності тощо); по-третє, осмислення, у якому розгортається внутрішня робота самосвідомості з усвідомлення душевного стану і всієї ситуації як духовно-екзистенціальної. У цьому контексті широкі перспективні можливості відкриваються як у теоретико-методологічній, так і в практичній площині дослідження почуттів, зокрема їх впливу на процес самоствердження людини в найрізноманітніших сферах діяльності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Асмолов А. Психология личности: культурно-историческое понимание развития человека / А. Асмолов. – 3-е изд. исправ. и допол. – М. : Смысл ; ИЦ «Академия», 2007. – 528 с.
2. Большой Оксфордский словарь [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/emotion?q=emotion>.
3. Василюк Ф. Психология переживания. Анализ преодоления критических ситуаций / Ф. Василюк. – М. : Изд-во Московского ун-та, 1984. – 200 с.
4. Выготский Л. Собрание сочинений : в 6 т. / Л. Выготский ; глав. ред. А. Запорожец. – М. : Педагогика, 1984. – Т. 4 : Детская психология. – 1984. – 431 с.
5. Гадамер Г. Истина і метод / Г. Гадамер. – пер. з нім. – К. : Юніверс, 2000. – Т.1. – 2000. – 464 с.
6. Дмитриева Н. Об этимологии и современном толковании слова «эмоция» в русском, английском, французском и итальянском языках / Н. Дмитриева [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://refereed.ru/ref_d47a80c869e2b9b3152588833943039f.html.
7. Духновский С. Переживание дисгармонии межличностных отношений : [монография] / С. Духновский. – Курган : Изд-во Курганского гос. ун-та, 2005. – 175 с.
8. Етимологічний словник української мови : в 7 т. / редкол. О. Мельничук (гол. ред.) та ін. – К. : Наукова думка, 1985. – Т. 2 : Д – Копці / укл. Н. Родзевич та ін. – 1985. – 572 с.
9. Из Изборника 1073 года (оригинал и перевод) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.social-anthropology.ru/node/>.
10. Изард К. Психология эмоций / К. Изард ; пер. с англ. А. Татлыбаева. – СПб. : Питер, 2000. – 464 с.
11. Леонтьев А. Учение о среде в педологических работах Л.С. Выготского (критическое исследование) / А. Леонтьев [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.voppsy.ru/issues/1998/981/981108.htm>.
12. Мамардашвили М. Философские чтения / М. Мамардашвили. – СПб. : Азбука-классика, 2002. – 832 с.
13. Рубинштейн С. Основы общей психологии / С. Рубинштейн. – СПб. : Питер, 2001. – 720 с.
14. Словник української мови : в 11 т. / І. Білодід, А. Бурячок, Г. Гнатюк, П. Горецкий та ін. – К. : Наукова думка, 1975. – Т. 6 : П – Поїти. – 1975. – 832 с.
15. Соколова Е. Нарциссизм как клинический и социокультурный феномен / Е. Соколова [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.harmoniya-narod.ru/sokolova-narciss.htm>.
16. Теплов Б. Проблемы индивидуальных различий / Б. Теплов. – М. : Изд-во АПН РСФСР, 1961. – 536 с.